



DIZARTRIYASI BOR BOLALARDA ARTIKULYATSION GIMNASTIKANING NUTQ SHAKLLANISHIGA TA'SIRI

Israilova Sokina Zafar qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dizartriya tashxisi qo'yilgan bolalarda artikulyatsion gimnastikaning nutq shakllanishiga ta'siri nazariy jihatdan o'rganildi. Dizartriyaning kelib chiqish sabablari, klinik ko'rinishlari va nutq apparatiga ta'siri tahlil qilindi. Artikulyatsion gimnastika mashqlarining nutq organlarini mustahkamlashdagi ahamiyati va ularning logopedik amaliyotdagi o'rni yoritildi. Bolalarda nutq shakllanishi jarayonida artikulyatsion muskulatura holatining qanchalik muhim ekanligi asoslab berildi. Maxsus ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan artikulyatsion gimnastika tizimining nazariy asoslari ko'rib chiqildi. Maqola logopedlar, defektologlar va maxsus ta'lim sohasidagi mutaxassislarga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: dizartriya, artikulyatsion gimnastika, nutq shakllanishi, logopediya, nutq apparati, artikulyatsion muskulatura, nutq buzilishi, bolalar nutqi.

Annotation: This article provides a theoretical examination of the influence of articulatory gymnastics on speech development in children diagnosed with dysarthria. The etiology of dysarthria, its clinical manifestations, and its effects on the speech apparatus were analyzed. The significance of articulatory gymnastics exercises in strengthening the organs of speech and their role in logopedic practice were highlighted. The importance of the condition of articulatory musculature in the process of speech formation in children was substantiated. The theoretical foundations of the articulatory gymnastics system applied in special educational institutions were reviewed. The article is intended for speech therapists, defectologists, and specialists in the field of special education.

Keywords: dysarthria, articulatory gymnastics, speech formation, logopedics, speech apparatus, articulatory musculature, speech disorder, children's speech.

Kirish

Bolalarda nutq shakllanishi murakkab fiziologik va nevrologik jarayon bo'lib, bu jarayonda nutq apparatining barcha a'zolari bir-biri bilan muvofiqlashgan holda faoliyat yuritadi. Nutq organlari til, lab, jag', yumshoq tanglay va ovoz paychalari bosh miya po'stlog'i tomonidan nazorat qilinadi. Ushbu boshqaruv mexanizmi buzilgan taqdirda, bolada nutq talaffuzida turli darajadagi og'ishlar kuzatiladi. Shunday og'ishlarning eng keng tarqalgan turlaridan biri dizartriya hisoblanadi.

Dizartriya nutq motorikasining buzilishi bo'lib, u nutq muskulaturasining harakat koordinatsiyasidagi organik kamchiliklar natijasida vujudga keladi. Bu holat bolaning ijtimoiy hayotga moslashuvini, ta'lim olish qobiliyatini va shaxslararo muloqotini sezilarli darajada cheklab qo'yadi. Shu sababli dizartriyaning erta aniqlash va unga nisbatan o'z vaqtida korreksion ta'lim choralarini ko'rish bolaning keyingi rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.



Nutqni tuzatish va rivojlantirishga yo'naltirilgan korreksion pedagogika sohasida artikulyatsion gimnastika alohida o'rin egallaydi. Artikulyatsion gimnastika — nutq organlarini maqsadli harakatga o'rgatish va ularning muskulaturasini mustahkamlashga yo'naltirilgan maxsus mashqlar tizimidir. Ushbu mashqlar logopedik amaliyotda keng qo'llanilib, nutq shakllanishi buzilgan bolalarda ijobiy natijalarga erishishga yordam beradi.

Ushbu maqolada dizartriyaning mohiyati, uning kelib chiqish sabablari va nutq organlariga ta'siri ko'rib chiqildi. Shu bilan birga, artikulyatsion gimnastikaning nazariy asoslari hamda ushbu mashqlar tizimining dizartriya bor bolalarda nutq shakllanishiga ta'sir mexanizmi yoritildi.

Asosiy qism

Dizartriya atamasi yunoncha so'zlardan olingan bo'lib, "buzilgan nutq" ma'nosini anglatadi. Ilmiy adabiyotlarda dizartriya nutq motorikasining markaziy yoki periferik asab tizimining shikastlanishi natijasida kelib chiqadigan buzilishi sifatida ta'riflanadi. Bunda nutq muskulaturasining falajligi, qovoqligi yoki muvofiqlashuvining buzilishi kuzatiladi.

Dizartriyaning asosiy sabablari quyidagicha tasniflanadi. Birinchidan, homiladorlik davrida onaning infeksiyon kasalliklari, zaharlanishi yoki qon bosimining o'zgarishi tufayli homilada bosh miya shikastlanishi yuzaga kelishi mumkin. Ikkinchidan, tug'ruq jarayonida kislorod yetishmovchiligi, ya'ni asfiksiya va mexanik shikastlanishlar katta ahamiyat kasb etadi. Uchinchidan, tug'ruqdan keyingi davrda bosh miyaning yallig'lanish kasalliklari, masalan, ensefalit yoki meningit, shuningdek, bosh miya shikastlanishlari ham dizartriya olib kelishi mumkin. Akademik L. O. Badalyan tomonidan ta'kidlanganidek, dizartriya ko'pincha miya falajligining (serebral falaj) tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi va bosh miya po'stlog'i osti tuzilmalarining shikastlanishi bilan bog'liq bo'ladi.

Dizartriyaning klinik ko'rinishlari xilma-xil bo'lib, nutqning aniq va tushunarli bo'lmay qolishi, tovushlarning noto'g'ri talaffuz qilinishi, nutq sur'atining buzilishi, ovozning sustligi yoki burunlilik xususiyati kasb etishi kabi belgilar bilan namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, nafas olish va nutq orasidagi muvofiqlashuvning buzilishi ham kuzatiladi.

Dizartriyaning darajasiga ko'ra bir necha turi farqlanadi. Yengil darajada, ya'ni o'chirilgan dizartriya nutqdagi o'zgarishlar faqat mutaxassis ko'ziga tashlanadi. O'rtacha darajada nutq tushunilishi qiyin bo'ladi, ammo muloqot imkoni saqlanib qoladi. Og'ir darajada esa nutq deyarli tushunilmaydi yoki butunlay yo'qoladi.

Nutq shakllanishi jarayoni bir necha bosqichni o'z ichiga oladi. Bu bosqichlarda nutq organlarining o'zaro muvofiqlashgan harakati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Nutq apparati ikki qismdan iborat: markaziy qism — bosh miya va periferik qism — nutq organlari. Periferik nutq apparatiga nafas olish organlari, ovoz hosil qilish organlari va artikulyatsion organlar kiradi.

Artikulyatsion organlar orasida til eng muhim o'ringa ega. Til muskulaturasi takomillashgan va harakatchan tuzilmaga ega bo'lib, u turli tovushlarni hosil qilishda ishtirok etadi. Til muskulaturasining tonusi pasaysa yoki ko'tarilsa, tovush talaffuzi sezilarli darajada buziladi. Lablar esa unli va undosh tovushlarning shakllanishida, ayniqsa lab undoshlarini hosil qilishda muhim vazifani bajaradi.



Yumshoq tanglay burun bo'shlig'ini yopish yoki ochish orqali burun va og'iz rezonansini tartibga soladi. Agar yumshoq tanglay muskulaturasi zaif bo'lsa, nutqda burunlilik (rinolaliya) belgilari paydo bo'ladi. Pastki jag' esa nutq jarayonida og'iz bo'shlig'ining o'lchamini o'zgartirish orqali tovush sifatiga ta'sir ko'rsatadi.

Dizartriyasi bor bolalarda ushbu organlarning birida yoki bir nechtasida harakatlanish qobiliyatining buzilishi kuzatiladi. Bu esa nutq shakllanishining sekinlashishiga va nutq sifatining pasayishiga olib keladi. Shu sababli artikulyatsion organlar muskulaturasini mustahkamlash va ularning harakatlanish doirasini kengaytirish korreksion ishning asosini tashkil etadi.

Artikulyatsion gimnastika nutq organlarini maqsadli va muntazam mashq qildirish orqali ularning muskulaturasini rivojlantirish va harakatlanish qobiliyatini takomillashtirish tizimi. Bu tizim umumiy badantarbiya mashqlarining nutq organlariga nisbatan moslashtirilgan ko'rinishi deb qaralishi mumkin.

Ushbu mashqlarning ilmiy asoslari XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida yaratila boshlandi. Nevrologiya va logopediyaning rivojlanishi bilan birga artikulyatsion gimnastikaning nazariy poydevori ham mustahkamlandi. Rus logopediyasining asoschisi E. F. Rau tomonidan nutq buzilishlarini tuzatishda artikulyatsion organlarni mashq qildirish zaruriyati asoslab berildi. Keyinchalik M. E. Xvattsev, O. V. Pravdina va boshqa olimlar ushbu yo'nalishni yanada rivojlantirdi.

Artikulyatsion gimnastika mashqlari bir necha guruhga bo'linadi. Statik mashqlarda nutq organlari ma'lum bir holatda ushlab turiladi. Bu mashqlar muskulatura tonusini tartibga solishga yordam beradi. Dinamik mashqlarda esa nutq organlari muntazam harakatga keltiriladi va ularning muvofiqlashgan ishlashi takomillashtiriladi. Taqlidiy mashqlar bolaga qiziqarli tarzda taqdim etiladi va uning faolligini oshiradi. Differensial mashqlar esa alohida tovushlar talaffuzini takomillashtirish uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Artikulyatsion gimnastikani o'tkazishda bir qator tamoyillarga rioya qilish talab etiladi. Muntazamlik tamoyiliga ko'ra mashqlar har kuni, ma'lum vaqtda o'tkazilishi zarur. Izchillik tamoyiliga binoan oddiy mashqlardan murakkabroqlariga bosqichma-bosqich o'tiladi. Mos kelish tamoyiliga ko'ra mashqlar bolaning yoshi va buzilish darajasiga muvofiq tanlanadi. Faollik tamoyilida bolaning mashqlarga qiziqishi va ishtiyoqi ta'minlanadi.

Dizartriyasi bor bolalarda artikulyatsion gimnastikaning samarali ta'sir ko'rsatishi bir necha mexanizm orqali amalga oshadi.

Birinchi mexanizm muskulatura tonusini normallashtirish. Dizartriyada nutq muskulaturasi haddan tashqari taranglashib ketishi (gipertonus) yoki aksincha, bo'shashib qolishi (hipotonus) mumkin. Maxsus tanlangan mashqlar yordamida ushbu muvozanat tiklanishi mumkin. Masalan, til va lablarni ushlab turish mashqlari gipotonusni bartaraf etishga yordam bersa, yumshoq cho'zish mashqlari gipertonusni kamaytiradi.

Ikkinchi mexanizm muvofiqlashuvni takomillashtirish. Dizartriyada nutq organlarining bir-biri bilan muvofiqlashgan ishlashi buziladi. Artikulyatsion gimnastika mashqlari ushbu muvofiqlashuvni qayta shakllantiradi. Nafas olish, ovoz hosil qilish va artikulyatsiya orasidagi moslikni tiklash nutqning ravonligini ta'minlaydi.



Uchinchi mexanizm harakat doirasini kengaytirish. Dizartriya bolalarda til, lab va jag'ning harakatlanish doirasi cheklangan bo'ladi. Muntazam mashqlar orqali ushbu doira kengaytiriladi va nutq organlarining egiluvchanligi oshiriladi.

To'rtinchi mexanizm propriozeptiv sezgirlikni rivojlantirish. Proprioseptsiya organlarning o'z holatini sezish qobiliyati. Nutq organlarining o'z holatini to'g'ri sezishi to'g'ri talaffuz uchun zarur. Artikulyatsion gimnastika mashqlari ushbu sezgirlikni oshirishga yordam beradi.

Logopedik amaliyotda artikulyatsion gimnastika mustaqil usul sifatida emas, balki korreksion ishning tarkibiy qismi sifatida qo'llaniladi. Logoped mutaxassisi bolaning dizartriya turini, darajasini va nutq organlarining holatini hisobga olgan holda individual mashqlar tizimini tuzadi.

Mashqlar odatda o'yinli tarzda taqdim etiladi. Bolaga "Sen hozir filni taqlid qilyapsan, uning xartumini ko'rsat" yoki "Mushuk sutini yalab ichyapti, shunday qil" kabi ko'rsatmalar beriladi. Bunday yondashuv bolaning ishtiyoqini oshiradi va mashqlarga bo'lgan qiziqishini saqlaydi.

Ko'zgu oldida bajariladigan mashqlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bola ko'zguda o'z harakatlarini ko'rish orqali ularni to'g'irlashni o'rganadi. Bu usul bolaning o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Artikulyatsion gimnastika logopedik seanslarda odatda isitish mashqlari sifatida boshlanadi. So'ngra asosiy korreksion mashg'ulot — tovush talaffuzini tuzatish yoki nutq tuzilmasini rivojlantirish ishlari olib boriladi. Seansboshidagi artikulyatsion tayyorgarlik asosiy mashg'ulotning samaradorligini oshiradi.

Ota-onalarga uy sharoitida mashqlarni bajarish bo'yicha yo'l-yo'riqlar beriladi. Logoped ko'rsatgan mashqlarni bolaga kundalik hayotda takrorlash natijaning mustahkamlanishiga katta hissa qo'shadi. Uy vazifasi sifatida berilgan mashqlarning bajarilishi korreksion jarayonni tezlashtiradi.

Dizartriyaning har bir turi o'ziga xos klinik ko'rinishga ega bo'lganligi sababli, artikulyatsion gimnastika mashqlari ham ushbu turlarga qarab farqlanadi.

Spastik dizartriya muskulatura haddan tashqari taranglashgan bo'ladi. Bu turda muskulaturani bo'shatishga yo'naltirilgan mashqlar ustunlik qiladi. Til va lablarni asta-sekin cho'zish, yengil tebratish mashqlari muskulatura tonusini pasaytirishga yordam beradi.

Gipokinetik dizartriya harakatlarning sekinligi va chegaralanganligi kuzatiladi. Bu turda muskulaturani faollashtiruvchi, harakat tezligini oshiruvchi mashqlar qo'llaniladi. Tez-tez bajariluvchi ritmik harakatlar mushak faolligini oshiradi.

Ataktik dizartriya harakatlarning muvofiqlashmasligi va noaniqligiga alohida e'tibor qaratiladi. Bu turda aniq va maqsadli harakatlarni talab etuvchi mashqlar qo'llaniladi. Sekin va nazorat ostida bajariladigan harakatlar muvofiqlashuvni takomillashtiradi.

Aralash dizartriya yuqorida sanab o'tilgan turlarning belgilari bir vaqtning o'zida namoyon bo'ladi. Bu eng murakkab holat bo'lib, u mashqlarni individual ravishda tanlashni talab etadi.



Xulosa

Dizartriya bor bolalarda nutq shakllanishi jarayoni jiddiy to'g'riqlar bilan kechadi. Bu to'g'riqlarni bartaraf etishda artikulyatsion gimnastika muhim vosita sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu mashqlar tizimi nutq organlarining muskulaturasini mustahkamlash, ularning harakatlanish doirasini kengaytirish, muskulatura tonusini normallashtirish va nutq organlarining muvofiqlashgan ishlashini ta'minlash orqali nutq shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

- dizartriya nutq motorikasining organik buzilishi bo'lib, u nutq apparatining deyarli barcha tarkibiy qismlariga ta'sir etadi va shu sababli kompleks yondashuv talab qiladi.

- artikulyatsion gimnastika mashqlari to'g'ri tanlanib, muntazam qo'llanilganda nutq organlarining funktsional holatini yaxshilashga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

- mashqlarni dizartriyaning turiga va og'irlik darajasiga qarab individual ravishda tanlash korreksion ishning samaradorligini oshiradi.

Dizartriya bor bolalarga erta va muntazam korreksion yordam ko'rsatilishi ularning maktab ta'limiga tayyorlanishiga, jamiyatga moslashishiga va nutq orqali o'z his-tuyg'ularini to'liq ifodalashiga zamin yaratadi. Artikulyatsion gimnastika ushbu korreksion yordamning asosiy vositalaridan biri sifatida logopedik amaliyotda o'zining munosib o'rnini egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Архипова Е. Ф. Стёртая дизартрия у детей. — Москва: АСТ: Астрель, 2006. — 319 б.
2. Badalyan L. O. Bolalar nevrologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2002. — 384 б.
3. Волкова Л. С., Шаховская С. Н. Логопедия. — Москва: Владос, 1998. — 680 б.
4. Иншакова О. Б. Альбом для логопеда. — Москва: Владос, 2008. — 280 б.
5. Коноваленко В. В., Коноваленко С. В. Артикуляционная, пальчиковая гимнастика и дыхательно-голосовые упражнения. — Москва: Гном и Д, 2001. — 16 б.
6. Лопатина Л. В. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста. — Санкт-Петербург: Союз, 2005. — 192 б.
7. Мастюкова Е. М. Ребёнок с отклонениями в развитии. — Москва: Просвещение, 1992. — 95 б.
8. Миронова С. А. Логопедная работа в дошкольных учреждениях и группах для детей с нарушениями речи. — Москва: АПО, 1993. — 144 б.